

Rudolf Konrad

A szokologorovkai iskola

Egy zenész háborúban és hadifogságban

(Részletek)

A zenetudós professzor, Rudolf Konrad már kiadott néhány szakkönyvet, mire megírta ezt a részben önéletrajzi történetet, amelyben egy zenész, a tizennyolc éves, naiv Hans Matuschke önkéntesen vonul be a háborúba. Illúzióitól teljesen megfosztottan, ugyanakkor éber eszmével megéli és túléli a két poklot – a háborút és az orosz munkatábor. A zene menti meg az életét és segíti a túlélésben...

***

Rudolf Konrad 1922. december 9-én született Königsbergben. Mivel egyszerű családból származott, gyermek- és ifjúkorában pedagógiai szempontból nézve nem a legnívósabb zenei képzésben, részesült a königsbergi városi zenekarnál. Kiemelkedő muzikalitásának köszönhetően különböző kötelezettségek háruáltak rá, többek között keresett zongorista lett. Miután bevonult, csakhamar felajánlották neki a gyalogsági hadtest első fuvolásának pozícióját. Szolgálatra során előbb Franciaországba, majd a Szovjetunióba került, ahol 1944-ben hadifogságba esett. Ahogy a Haag & Herchen Verlag gondozásában 1992-ben megjelent, *Die Schule von Sokologorowka – Ein Musiker in Krieg und Gefangenschaft* (A szokologorovkai iskola – Egy zenész háborúban és hadifogságban) című regényében lenyűgözően ábrázolta, mindezt hatalmas ötletgazdagságával élte túl, amely abban állt, hogy zenekart alapított, néhány segítőtárs révén hiányzó hangszereket készített, feljegyzett ismert zenei anyagokat, komponált. Mivel a tevékenysége javította a foglyok hangulatát, a láger vezetése kimondottan támogatta a zenekar előadásait. – 1949-es kiszabadulása után Braunschweigben és Berlinben zenei tanulmányokat folytatott fuvola és zeneszerzés szakon. Felvette a „Ritmika – zene és mozgás” szakot is, amelyet szintén diplomával zárt. Ezt követően főleg a Braunschweigi Városi Színház házi zeneszerzőjeként és fuvolásaként dolgozott. Ismeretségi köréhez tartozó orvosok és pszichoterapeuták, akik meg voltak győződve zenei testmozgató tevékenységének pozitív hatásáról, rávették, hogy alapítsa meg az első ritmikai magánintézetet az NSZK-ban.

1970-ben a hannoveri Zene- és Színháztudományi Főiskolán megbízták a „Ritmikai nevelés” szak vezetésével, 1975-ben pedig kinevezték professzornak. Későbbi években (1981–83-ban és 1988–89-ben) vendégprofesszorként tevékenykedett Bécsben a Zenei és Képzőművészeti Főiskolán.

Rudolf Konrad 2009. november 8-án halt meg Hannoverben.

...Már hat hét is eltelt azóta, hogy Hans Matuschke fogságba esett. 1944. október 10-ét írták. Egy körbekerített területre terelték be őket, amelyről a sötétben csak elmosódott képet alkothattak maguknak. Orosz és német

nyelvű vezényszavak harsantak fel. Valamiféle kicsi házakba zsúfolták be őket. Ott aztán egymás hegyén-hátán nyomban el is aludtak. A helység neve Szokologorovka volt, s el kellett telnie némi időnek, mire ki tudták mondani ezt a nevet...

***

Kinézetre a világ egyik lágere olyan, mint a másik. A világon minden hadifogoly fejében ugyanazok a gondolatok lakoznak. Ezek két szilárd pont körül kerin-
genek: túlélni és hazajutni. Ez alól Matuschke sem volt kivétel. Öt éven át nem fog gondolni semmi másra.

A már egy ideje működő láger egyes részeit szögesdróttal zárták körbe, s beleépítettek egy egyszerű kaput, amely előtt egy őrszem posztolt. E tekintetben is hasonló valamennyi láger. A bent és a kint között mindig a szögesdrót a választóvonal, amely határozottan a tudodra adja, hogy mi vagy. Ezt itt karanténként emlegették, méghozzá joggal, mert a besszarábiaiak – ahogyan hívták őket – magukkal hozták a flekktífuszt.

Röviddel az érkezésük után kezdetét vette a nagy halálozás. Kurt, a jó barát december 9-én halt meg, Matuschke születésnapján, flekktífuszban. Nem sokkal előtte Hans benzil-benzoátba áztatta Kurt ruhadarabjait, de semmire sem ment vele. Ezen az 1944–45-ös őszön és télen Kurttal együtt további hétszázötven ember halt meg flekktífuszban.

Mások máshogyan haltak meg. Kurt Meinecke halálát víz okozta, Heinz Limmerstedtet agyonütötte az aknában egy lezuhanó kőlap, amely jó tíz tonnát nyomott. Peter Ullrich tüdőgyulladást kapott, és sok másik társához hasonlóan behalt. Berthold Besenbindert a külszínen lapította szét két egymásnak ütköző csille. De nem ő volt az egyetlen, akit összezúzott valami. Kurt Wimmert leomló bányafa temette maga alá, aztán belefulladt a törmelékbe és a sárba. Szinte mindegyik műszak hozott fel magával egy halottat.

A Donyec-vidék bányáit a német Wehrmacht, vagyis ők maguk rombolták szét még korábban. Amikor a Vörös Hadsereg visszafoglalta őket, a civil kormányzat kénytelen volt a lehető leggyorsabban újraindítani a kitermelést, mert a hadiiparnak szénre volt szüksége.

Nem volt semmilyen biztonság. A foglyok egérlyukakban dolgoztak, benzínlámpa-világítás mellett, s ha valamelyik lámpa felborult és kialudt, azt a robbanásveszély miatt nem volt szabad újra meggyújtani. Némelyik műszak a munkaidő vége felé már lámpák nélkül dolgozott, mert mindegyik felborult és kialudt. Az aknák leírhatatlan állapotban voltak. A szénkilométernyi távolság leküzdése árán lehetett elérni görnyedt testtartásban, mivel a főjárat átlagosan százhusz centi magas volt. Beomlott mellékjáratokon, sáron és vízen hatoltak át. A bányászható rétegek helyel-közzel csak hatvan centiméter magasak voltak. Ezekről mindenki félt. Akit oda osztottak be, az a pokol minden kínját megtapasztalta.

Ennek az alvilágnak a láttán egy hang azt mondta Matuschke háta mögött: „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel.” Nyilván valamiféle művelt ember.

A hatvancentis aknában csak hanyatt fekve lehetett dolgozni. Matuschke kapott egy kurta lapátot, s keresztben a teste felett áthányta a szén egy csúszdára. A szén valahol hátul egy csillében landolt, amelyet kézzel mozgattak

hegynek fel és hegynek le, vásott, rosszul lerakott síneken. A csillék gyakorta leugrottak a sínekről, eltorlaszolták az aknákat vagy felborultak. Ilyenkor elakadt a kitermelés, az oroszok pedig őrjöngtek. Sokkos állapotba kerültek, ha az egy-egy műszakra megkövetelt norma nem teljesült. Arra voltak idomítva, hogy a norma teljesítését életük legnagyobb adományának tekintsék. Ráadásul a háborút egyelőre még meg sem nyerték. Ordítózással, improvizációs mutatványokkal, amelyekhez mesterien értettek, ütlegeléssel és a testi erő totális bevetésével sikerült elhárítani az efféle üzemzavarokat.

A sok aknából csillag alakzatban másztak elő a csillék egyfajta központ, az úgynevezett platform felé, ahol egymáshoz csatolták, majd egy több kilométeres szakaszon felhúzták őket. Útjuk egy sín páron rézsútosan haladt felfelé. A közvetlen közelben levő többi bánya rendelkezett aknatornyokkal. Az itteni nem. A kötél gyakran elszakadt, a csillék pedig visszazáguldtak a mélybe, gyakran leugrottak a sínről, felborultak, és magukkal sodorták az akna falazatát is. A bányafával elegyedett kőzet tonnányi torlaszokat képzett, amelyeket kínkeserves munkával el kellett távolítani.

Túl a flekktífusz áldozatain, ezen a télen éhen halt további háromszáz fogoly. Peter Biener felakasztotta magát egy dróthurokkal. Dr. Stein, egy bécsi orvos, úgy lett öngyilkos, hogy szíven szúrta magát egy szikével. Hartmut Biedenstedtet szökési kísérlet közben ölték meg, Hannes Nowotnyt pedig egy sikertelen szökést követően. Az oroszok visszahozták a lágerbe, ahol a saját társai verték halálra, mert huszonnégy órára az egész táborban szüneteltették az ételosztást. Néhány ember számára ez halálos ítélet volt.

Különböző járványok és betegségek keringtek. Sok ember szenvedett sárgaságban, volt két szkizofrén eset, több százan küszködtek táplálkozási zavarokkal, s végtelen volt a száma a munkabalesetben sérülteknek. Szinte senkit nem került el a vérhas, s közben újra és újra ott volt a flekktífusz. 1944/45 tele kemény volt. A láger utcáját hóföregtegek söpörték. A halottakat közvetlenül a láger mellett temették el...

***

A halottak merevre fagyott csontjai olyan könnyen törtek, mint a jégcsapok. Így aztán a kedves bajtársak könnyebben elértek a lyukakban. Beleférték volna eredeti testméretükkel is, ha a lyukak nagyobbak lettek volna, de a föld keményre volt fagyva, megfelelő szerszámaik pedig nem voltak, amelyekkel szép, négyyszögletes sírokat áshattak volna. Még ha a foglyoknak lettek is volna csákányaik, azokat nem tudták volna emelgetni, annyira erőtlének voltak. Csákányok helyett feszítővasakat kaptak. Vagyis töklétesen alkalmatlan szerszámokat. Ezeket a feszítővasakat néhány rövid percig képesek voltak felemelni, majd leejteni. Aztán elsötétült a szemük előtt a világ, és le kellett ülniük. Ennél fogva a lyukak túl kicsik maradtak, és a német Wehrmacht meztelen, sárga, vézna, kopasz és többszörösen halott néhai katonái nem fértek el bennük. Muszáj volt változtatni rajtuk egy keveset. A legerősebb sírásó felemelte a feszítővasat, s másfél méter magasból leejtette a halott combjára. Ez kétségtelenül olyan hangot váltott ki, mintha egy jégcsap tört volna össze.

Matuschke gyerekkorában csodaszép jégcsapokkal találkozott a szigorú köningsbergi télben. Azok hosszú glédában lógtak le a Ponarath-sörfözde tetőiről.

Némelyik akár egyméteresre is megnőtt. Ő aztán addig dobálta őket hógolyókkal, míg le nem estek, és fürgén félreugrott, amikor szilánkokra törtek a földön.

Itt most némelyik halottnak a fejét vágták le, mégpedig mindig olyankor, amikor a lyuk csak harminc centivel volt rövidebb a kelleténél. Azért döntöttek a fej mellett, mert a combok letöréséhez kétszer is meg kellett emelni a feszítővasat. Ilyen módon Matuschke megtanult valamit a mozgás, vagyis a munka észszerű beosztásáról.

Aztán a leveskiadó ablaknál egyszer csak felhangzott a vezényszó: „Sírásó különítmény, vissza.” Varázsos csengésű szavak! Az ablak kinyílt, és jutalomlevest osztottak. A legény, aki jelentette a különítmény visszatértét, a Karl-Heinz Birkel névre hallgatott, de mindenki csak Karlinak szólította, és hivatásos gengszter volt. Ahogy váltig büszkén hengegett vele, előzőleg már sok börtönt megjárt. Természetesen ártatlanul. Később hivatalos légertolvajjá avansált, aki nagyszabású rablóhadjáratokat szervezett a láger kiépítése, de az orosz tisztek jóléte érdekében is.

Annyira gyors ütemű és tömeges volt a halálozás, hogy a sírásó különítmény – hiába állt harminc emberből – már nem győzte a munkát. Túl hideg is volt. Ettől kezdve a halottakat egy kis fészterben rakták halomba, akárcsak a tűzifát. Vézniak voltak, és teljesen súlytalanok.

Hans Matuschke és másik három fogoly kötelessége volt, hogy minden reggel begyűjtsék a halottakat, leöntsék őket vízzel, úgy-ahogy eltávolítsák róluk az ürüléket, aztán behordják valamennyit a fészterbe.

A halálbarakkban, amelyet némi iróniával „Kórház”-nak neveztek, a haldoklók háromemeletes csupasz deszkapriccseken feküdtek. A felül levők az alul levők fejére szartak. Sokan közülük erektálva suhantak át a másvilágba, és Matuschke azon tűnődött, vajon a lélek a farkuk hegyén át hagyja-e el ezeket a fiatal férfiakat.

A fészter csakhamar megtelt, és a merevre fagyott kedves bajtársak csúszkálni kezdtek, mint a jégtömbök. Amikor Hans egyik reggel kinyitotta az ajtót, a hullák megindultak feléje, ledöntötték a földre és rámeresztették a szemüket. Kábán és nehézkesen kiszabadította magát. Ha ereje teljében lett volna, traumát okoz neki ez az esemény, de így, mivel tompa volt, és félig-meddig maga is szinte halott, nem érzékelte a helyzet borzalmát.

Az orosz lágerorvos, egy idősebb férfi egyensúlyzavarokkal küszködött, ezért alkalmatlannak ítélték a frontszolgálatra. A felszerelése egy sztetoszkópból és egy lázmérőből állt. Zsidó volt, így aztán Matuschkének alkalma nyílt rá, hogy revíziónak vesse alá a belenevelt zsidóutálatot. Ez a dr. Eisenstatt a szó szoros értelmében megküzdött minden egyes fogoly életéért. A betegeket karanténba zárta, ragaszkodott a feltétlen tisztasághoz, és próbált hozzájutni némi kiegészítő ellátmányhoz, ami szinte a lehetetlennel volt egyenlő ebben a kizsigerelt országban.

Matuschke sárgaságot kapott, s bekerült a „Kórház”-ba. A kezelés rongyokba csavart, felmelegített téglákkal folyt, amelyeket a hepatitiszes betegek a hasukra tettek. A barakkban nem volt világítás. Odabent mintegy harminc katona darvadozott némán, az erőtlenség lehetetlenné tett bármiféle beszélgetést.

Ha valakinek közeledett a halála, megjelent dr. Eisenstatt, és halk hangon, egy jiddisből és oroszból álló keveréknyelven megkérdezte tőle, mit

szeretne enni. Később aztán visszatért egy sűrű levessel, egy darab kenyérral vagy egy falatnyi cukorral. Eisenstatt régimódi szemüveget viselt, amely mögött meleg és jóságos szempár ült, alig kivehetőn a vastag lencsék mögött. Keveset beszélt.

Ez az alig észrevehető ember 1945 tavaszán megállította a járványt. Addigra a tábor lakóinak nagyjából a negyede meghalt.

Persze nyilván továbbra is előfordultak halálesetek. Mígnem később, alighanem a világ nyilvánosságának a nyomására – egy s más azért mégiscsak kiszivárgott –, parancs érkezett Moszkvából, egyenesen Sztálintól: a munkatáborokban mostantól nincs több halott!

A parancsnak olyan formában tettek eleget, hogy mintegy tíz kilométerrel távolabb felállítottak egy központi kórházat, amelybe átpasszolták az összes élőhalottat, még mielőtt kimúltak volna. Most már nem a légerekben haltak meg az emberek, hanem a kórházban. De azért ez sem ment zökkenők nélkül. Egyszer egy halottat is feltettek a teherautóra a félholtak közé, azzal az utasítással, hogy csempésszék be a központi kórházba. Ott azonban megorrontották a dolgot, és visszaküldték a hullát. Erre a láger vezetése cserébe felajánlott egy rakomány szénát. Ez már hatott. Valamilyen okból a központi kórháznak szénára volt szüksége.

Matuschkének nem kerülték el a figyelmét ezek a visszasságok, de az éhség és az erőtlenség megakadályozta, hogy szenvedjen miattuk. Akkor sem szenvedett, amikor Heinz Bock, egy regensburgi katolikus pap megpróbált Kurtnak, a barátjának egyházi temetést rendezni, vagy legalább egy imát mondani érte, vagy csak keresztet vetni a földbe vájt gödre mellett. Amikor Heinz előállt ezzel a kéréssel, a német tisztségviselők és az oroszok egyaránt gúnykacaj és szitkok közepette küldték el melegebb éghajlatra.

***

A Wehrmacht feloszlása lélegzetelállító iramban zajlott le. Alig telt el néhány óra a fogságba esésüket követően, máris elértektelenedett minden rangfüggő tekintély, megszűnt mindennemű rend, amely nyomás alatt jött létre, mint ahogy minden más is, ami egykor „kedves és drága” volt, kiüresedtek az olyan szavak, mint a „Führer”, „nép”, „haza”, „harc”. Az egész nácivarázs pusztá hazugságnak bizonyult.

Matuschkét a korábbi tisztjeik viselkedésének a látványa valóságos irtózáttal töltötte el. Hiszen ezek még tegnap is maguk voltak az istenek! Felfoghatatlan rejtély maradt számára a dolog. Sehogy se bírta elképzelni, milyen megtévesztett ösztönök bírták rá emberek millióit, hogy rábizzák magukat ezekre a vezetőkre. Mivel ő csak azon tudott eltöprengeni, ami közvetlenül a saját orra előtt történt, minden egyes tisztet személyesen tett felelőssé a vereségéért. Azt nem ismerte fel, hogy a tiszteket is becsapták. Ahhoz ők korábban túl magasan hordták az orrukat. A rangjuk, a pozíciójuk, a műveltségi szintjük – minden mehetett a szemétre. Helyettük gyorsan és magabiztosan egy olyan embertípus hágott most fel a magaslatokra, amelyet Matuschke addig nem ismert: a gátlástalan, fizikailag erős, a személyes terrort kíméletlenül a saját előnyére alkalmazó állapotember, akinek, láss csodát, a tömeg, autoritásigényét kielégítendő, nyomban önszántából alá is vetette magát újra. Ezzel a

típussal immár táborparancsnoki, barakkelőjárói, konyhafelügyelői és lágerrendőri szerepkörében találta szembe magát az ember. Ő volt az, aki miatt a fogság pokollá lett, s nem a joggal elkeseredett oroszok. Az intelligensebbek közül feljutott néhány jogász és tanügyi tanácsos a lágerhierarchia csúcsára. Gyakran a hatalom kapcsolószekrényénél, a politikai vezetésnél landoltak. Ezek voltak, ahogy kiderült, a legrosszabbak. Agyaltak, rendelkeztek, de nem piszkították be a kezüket. Egy olyan típust képviseltek, amely minden társadalomban előfordul.

Hitler és Sztálin – mindketten ezekből az alakokból emeltek ki egy gonosz söpredéket. Hitler alatt ők voltak a százszázalékosok, azok, akik „beváltak”, akik „keményen odanyúltak”. Sztálin alatt ugyanazt tették. Az új engedelmesség gyorsan és alaposan benőtte a bűnöző Hitler iránti engedelmességüket. Hitler? Ő az efféle egyedek számára már csak amolyan anekdota maradt. Polgári lelkiismeretük minden nehézség nélkül eladható volt bármilyen hatalomnak, kaméleon módjára váltogatták a moráljukat. A civil életben kivétel nélkül derék családapák voltak, olyanok, akik a gyerekeiket simogatják és a kertitörpét tisztogatják a ház előtt a pázsiton. Azóta már tudni lehet, hogy Heydrich nagyon jól hegedült, Hitler pedig haláláig szerette a kutyákat.

1945. május 5-én felcsattant egy hangos ordítás.

Felsorakoztatták a lágert. Megjelent az egész orosz tisztikar, és alakzatba állt. Sugárzó arcok! „Vége a háborúnak! Győztünk!...”

A politruk beszédet tartott. Úgy kezdte, hogy „Hadifogoly elvtársak...” Ezt nem kellett volna mondania. Morajlás futott végig a tisztek sorain. Másnapra az illető eltűnt.

A háború vége és Hitler halála, amelyben sokan nem hittek, Hans Matuschke-ra nem tett különösebben mély benyomást. Félig beleőrült az éhezésbe, s talán épp ez jelentett napról napra egyre nagyobb kihívást az ösztönei számára. Felsejlett benne egy elképzelés, hogyan élheti túl ezt az egészet. Talált egy gyenge pontot, amelyet még senki se fedezett fel, s amelyet hosszú időre ő maga is figyelmen kívül hagyott.

Tiraspolban még meg volt győződve róla, hogy a zenélésnek befellegzett. Az már senkit se fog érdekelni. „Ha azt kérdik, mi a szakmád, akkor mondd, hogy nyeregzműves vagy asztalos.” Valamikor régen szívesen nézte e szakmák mestereit munka közben, s most azt hitte, sikerülhet a trükk, csak legyen elég ügyes, legyen felkészülési ideje és szerencséje. De aztán jött az a bizonyos elképzelés: „Talán mégiscsak a zene jelenti számodra az esélyt.”

A német politikai vezetés, amely őszerinte értelmetlen módon „Szabad Németország Nemzeti Bizottság”-nak nevezte magát, saját szobával rendelkezett, ahol egy gitár is árválkodott. A négyezer fogoly közül csak egy ember akadt, aki játszani tudott rajta, s ő, Hans Matuschke volt az az egy ember.

Kiválasztott két embert, gyakorolta velük a háromszólamos éneklést, és gitáron játszott hozzá. A vokális tételeket deszkákra írta, amelyeknek a simára gyalult felületére kottavonalakat húzott. Miután a tételt begyakorolták, legyalulták a deszkát. Csak két évvel később sikerült szert tennie csomagolópapírra. Akkorra már tízfősre nőtt a „zenekar”, a kottavonalakat pedig a betegek rajzolták a kórházban. Kottapapír soha nem került a keze ügyébe.

Most, 1944/45 telén, kínlódva az éhségtől, két társával a hideg étkezőhelyiségben ült, amelyet csak egy homályos körte világított meg, és népdalokat, slágereket, giccses nótákat, operettáriákat gyakorolt velük, pedig ők még kottát sem tudtak olvasni, és énekeltek minden mást is, amit csak fel bírt idézni magában, de új dolgokat szintúgy, amiket igen gyorsan kirázott a kisujjából, s ugyanolyan gyorsan el is nyűttek. „Játssz, vagy halj meg!”

Nemsokára volt már egy kicsi pódiumuk is, és lezajlott a „deszkákon” a félhalottak első koncertje félhalottak számára. A honorárium: egy-egy tányér leves a közreműködőknek.

Matuschke öt hosszú éven át nem látott nyomtatott kottát. Óriási kreativitástréning volt ez a számára, mondja majd később, és egy életen át hálás lesz érte.

Egy napon felbukkant egy körülbelül negyvenéves, kopasz, köpcös, de látzatra szívós emberke, akinek csak két foga volt az amúgy fogatlan szájában, az egyik balra fent, a másik szemben lent, amelyek között egy faragott pipát tartott.

Az emberke ferdén megbámulta Matuschkét, majd anélkül, hogy kivette volna a szájából a pipát, könnyed vigyorral így szólt: „Csinyá’tam egy hegedát.”

Ő volt Oskar, s ő lett Matuschke első hegedűse. Oskar bányamunkás volt, s a háború előtt szert tett némi kottaismeret nélküli hegedűjáték-tudásra. Most szerzett valahonnan fát és enyvet, aztán egy saját gyártmányú késsel hónapokig farigcsálva, elkészített egy hegedűt. A húrok telefondrótból voltak, ennél fogva a g-húr túl vékony maradt. Zsongott és zörgött, de mégiscsak hegedű volt! Oskar, aki eredetileg lakatosnak tanult, megőrizte emlékezetében a formát. Szinte hihetetlen!

Hegedű, gitár, ének! Ezzel már kezdeni lehetett valamit: ellenpontozás és mellékhangok, kísérő szólamok és rövid hegedűszólók a vokális részek között.

Oskar hegedűbarkácsolásánál egyetlenegy kérdés bábáskodott: hogyan juthatok ki az aknák poklából? Íme a beigazolódott válasz: Oskar kijött a bányából. Aki Matuschke játszótársa volt, annak megengedték, hogy felszíni munkát végezzen. Bár az is nehéz volt, de legalább már nem életveszélyes.

Fritz fűtő volt a konyhánál. Egy különálló helyiségből három óriási tűzhelet látott el, szén volt bőségesen. Fritz szerette a zenét! Fűtőként közvetlen hozzáférése volt a főtt, bár kissé rohadt krumplihoz. Matuschke vele építette meg az első dobot konzervdobozokból, fémdarabokból és sátorvászomból. Neki szüksége volt a dobra, Fritznek pedig a zenére. Matuschke éhes volt, Fritznek pedig volt krumplija.

Éjfél tájban, amikor Fritzet leváltották, ők ketten egy ócska olajlámpa által megvilágított fészkerben dideregve gyakorolták a kéz- és lábkoordinációt, meg a sztenderdtáncok ritmusait. Mivel nem volt kéznél semmilyen dallamhangszer, Matuschke énekelt, Fritz pedig döngette a dobot. Bár zenei tehetségtelensége felülmúlta a lelkesedését, a zsebében ott lapultak azok a csodálatos főtt-rohadt krumplik, amelyekkel csak akkor rukkolt elő, ha már eleget dobolt, mintegy két óra múltán, s ezekben az órákban Matuschke úgy szenvedett, mint egy kutya az orra előtt táncoltatott kolbászvég látványától. A krumpli illata csak úgy áramlott kifelé a nadrágzsebből, de Fritz nem volt könyörületes. Értett az üzlethez: előbb az áru, aztán a pénz. Dobolt néhány

hónapig, de amikor megnőttek az igények, kiszállt a játékból, s egy félprofi muzsikus lépett a helyére.

***

Egy évvel Matuschke fogságba esése után, 1945 késő nyarán feltűntek a szabad piacokon, az úgynevezett bazároknak az első hangszerek, amelyek a Vörös Hadsereg hadizsákmányából származtak. Ezeket, más egyéb holmi mellett, hazatérő frontkatonák kínálták fel eladásra a legjobb árat ajánlóknak. A hadifoglyok ugyan nem rendelkeztek rubellel, de a legtöbb orosz tiszt pénzhez tudott jutni, s mivel szerették a zenét – mindenki másnál is jobban a politikai tisztok, a politrukok –, sok táborban megtalálták a módját, hogyan szereljék fel a lágerzenekaraikat hangszerekkel. Erre büszkéek voltak. Matuschke kapott egy negyvennyolc basszusos harmonikát, és boldog volt.

Gitártudását időközben továbbadta egy tehetséges, vidám Rajna-vidékinek, így aztán az új hangszer integrálása nem jelentett semmilyen problémát. A németek és az oroszok egyaránt csodálkoztak, s Matuschkét jelentős mértékben felmentették a fizikai munka alól.

Bejáratos lett a tisztok és azok családjai ünnepeire. Vagy egyedül játszott, vagy másokkal: esküvőkön, állami ünnepeken, Sztálin születésnapján, május 1-jén, az októberi forradalom évfordulóján stb. stb. stb. Orosz zenei repertoárja tökéletes volt. Gyakorta üldögélt a „Nemzeti Bizottság” rádiója mellett, meghallgatott és feljegyzett, aztán gyorsan meg is tanult fejből mindent. Ennek folytán órák hosszat képes volt dalokat és táncokat játszani, amelyeket az oroszok együtt énekeltek vele. Ettől fokozatosan nőtt a tekintélye. Később elkezdett harmonikát tanítani egy tiszt kivételesen tehetséges fiának. Hamarosan több tanulója is lett.

Akkor is őt hívták, ha zongorát kellett behangolni, s egyszer ráadásul száz kilométert utaztatták egy harmónium végett, amelyet szétszedett, de a hibát nem találta, s az összerakásnál valahogy még néhány csavar is megmaradt, amelyeket eldobott.

Ahogy csak telt tőle, eljátszotta, hogy ő egy „specialista”: varázsszó volt ez, automatikusan hírnév és megbecsülés járt vele, amit élvezett.

Még fontosabb volt azonban az a táplálékforrás, amely ezáltal megnyílt előtte. Ha a táboron kívül játszott, ehetett eleget. És alapjában véve, csakis az enni való kedvéért játszott. Mint a történelem előtti korban: művészet naturáliák fejében.

Most, csakúgy, mint egykor Hitler hadseregében, ismételten a hatalmasok macskaasztalánál ült, és figyelte kisdud játékaikat. Amit látott, az tényleg furcsa volt. Ha úgy adódott, hogy egy családnál kell megjelennie, más bánásmódban részesült, mint a lágerban. Ugyanaz a tiszt, aki a lágerban átnézett rajta, ráordított, vagy más egyebet művelt vele, most kedves lett, gondoskodó, sőt, már-már atyai. Matuschkét ámulatba ejtette az oroszok nemzeti italával, a vodkával kapcsolatos kultusz is. Előfordult, hogy miután kiéhezve, kilométereken át a harmonikáját cipelve megérkezett egy házhoz, már a küszöbön megkínálták egy fogmosópohárral töménnyel, amelyet egy hajtásra meg kellett innia. A pohár letétele sértésnek számított, az pedig, hogy utána az elgyengülés jeleit mu-

tassa, vagy akár összeessen, ahogy a természet sürgetve követelte, kizárt dolog volt. Amíg fogsága első évében a „Játssz, vagy meghalsz”-jelszó volt érvényben, azt most a „Vedelj és játssz” váltotta le.

Matuschke pedig csak játszott és játszott, hogy túléljen. Ha elébe toltak valamilyen ennivalót, mindig a saját asztalukról, és sohasem hulladékot, ő lassan evett, nehogy elárulja, mennyire éhes. Az idő előrehaladtával a nyakába borultak, cuppogva csókolgatták, megrongálták a hangszerét, vodkát öntöttek a nyakába, és – ha eszükbe jutott – teletömték a zsebeit elemóziával, kenyérrrel, szalonnával, paradicsommal és uborkával.

Matuschke ügyelt rá, hogy ne keltsen feltűnést. Bár tökrészeg volt, az ujjai automatikusan siklottak a billentyűkön, és hiba nélkül játszottak, míg csak be nem fejeződött az ünneplés, és vissza nem küldték a lágerba. Egyedül járhatott ki és be.

Nem mindig érte el a tábort. Nyáron gyakorta egy gabonaföldön vagy paradicsombokrok között ébredt, télen azonban nem csekély akaraterő bevetésével újból felállt, ha útközben elesett, és tovább botorkált a lágerkapu felé.

1946 elején odahelyeztek a lágerbe két orosz tisztet, akik egyenest Berlinből érkeztek. Méretre szabott uniformist viseltek, és kifogástalan volt a modoruk. A nagyvilág lehelete lengte körül őket. Az egyik magas volt és karcsú, a másik kicsi és kövér. Csakhamar „a Nagy és a Kicsi Berlini”-ként emlegették őket. Meglátogatták a szállásokat, higgadtak voltak, megfontoltak, és cigarettával a kezükben, lezser stílusban csevegtek a lágerbeli intelligenciával. Matuschke megfigyelte, hogy egyetlen fél év leforgása alatt lekopott róluk a műveltség máza, lassacskán bemocskolódtak, és szitkozódva jártak-keltek peckesen. A környezet befolyása legyőzte őket. Egy nap híre ment: a Nagy Berlini nőszülni készül.

A menyasszonya, egy sötét hajú szépség, zsidó családból származott. Matuschke néhány héttel a lakodalom előtt ismerkedett meg vele, amikor a lány szüleinek a házánál egy Németországból zsákmányolt zongorát hangolt. Jól bántak vele, s a fiatal nő hosszasan és figyelmesen méregette. Miközben ő a zongorával foglalatostkodott, halk léptekkel más lányok is besurrantak, nyilván az ara hűgai vagy barátnői, kis ideig nézték, majd halkán kuncogva eltűntek.

A Nagy Berlini nagy lakodalmat akart csapni, ahol minden van, ami szemetszáját gyönyörködtet. Ez 1946/47 telén legális úton aligha volt kivihető abban a romokban álló országban. A tiszt tehát összedugta a fejét a láger funkcionáriusaival, a Nemzeti Bizottság tagjaival, a konyhafelügyelővel, a magazingondnokkal, az NKVD-tolmáccsal és a két tábori rendőrrel, megígérte nekik, hogy részt vehetnek az ünneplésben, ha gondoskodnak az ennivalóról, az italt majd ő maga szerzi be, és egyáltalán, nem fogják megbánni.

Így aztán nyélbe is ütötték az üzletet, és „az asztalok rogyadoztak az étkek súlya alatt”, amelyeket mind a hadifoglyoktól vontak meg. Matuschke idejekorán érkezett, zongorázott, tetszést aratott, s jó ellátásban részesült.

Aztán az idő előrehaladtával bebocsátották a láger elitjét. Mindannyian puccba vágta magukat (mire való is lett volna a tábori szabóság?). Lehetett látni félig katonai, félig civil szabású egzotikus öltönyöket, különböző színekben, még magyar khakiben is. A gondosan kifényesített lábbelit semmi esetre

sem saját kézzel tisztították ki, nem, mindenkinek megvolt a maga szolgálja, aki éppúgy, mint Adolf alatt, itt is a „csicskás” megnevezést kapta. Az elit tagjai libasorban jöttek be, majd pedig leültek. A lágerben maguk voltak a megtesztelt rettenet, itt azonban csendesén és barátságosan viselkedtek. Számukra „a szomszédban” terítették asztalt, és a Nagy Berli a maga legszemélyesebb személyében töltötte ki nekik a vodkát.

A lárma egyre dagadt.

Matuschke abban a szobában játszott, ahol az oroszok ültek, s ott táncoltak is, bolondos jókedvvel táncoltak; hangosan, élénken és igencsak orosz módra táncoltak. A szomszédban, a németeknél kiadósan ettek, és még inkább ittak. Ott is egyre nagyobb lett a lárma. Mialatt Matuschke játszott, érezte, hogy készülődik valami a háta mögött. Elborzadt, amikor meghallotta, hogy a honfitársai katonanótákat kezdtek bömbölni. Az oroszok visszahőköltek. Sugdolózás támadt, ami semmi jóval nem kecsegtetett, előbb lassú, aztán koncentráltabb, végül éles, mint egy borotvapenge. Közte szünetekkel, mint mikor lélegzetet vesz az ember. Pár perc múlva átbillent a dolog. A rendőr Willi, egy kis természetű, szívós kölni vagány, aki a lágerben mindig üvöltözve rohángált egy doronggal (három évvel később, hazautazás közben agyonütötték, a holttestét pedig ki-dobták a vagonból), ez a rendőr Willi váratlanul felugrott az asztalra, és elkiáltotta magát: „E’mmind tőlünk van!”

A násznép kővé dermedt. A mondatot mindenki megértette. A rémület egyetlen másodperce múltán az oroszok ellentámadásba lendültek, élükön a legfőképpen érintett Nagy Berlinivel. Szitkok és gyalázkodások közepette ki-űzték a láger krémjét. A vendéglátók, érezhető sajnálkozással a hangjukban, Matuschkénak is jelezték, hogy lenne szíves eltűnni.

A kollektív felelősség alól ő sem lehetett kivétel.

Kitámolyogtak a csillagfényes és igen hideg téli éjszakába. Két óra lehetett. Szemmel láthatóan csak a józanul maradt Matuschke fogta fel, mi is a helyzet, mert az elit hangosan énekelve, hógolyókat hajigálva, széles jókedvében és részegségében a hóban hemperegve vonult a bányaeépületek és az alvó vityil-lók mentén a láger felé. Most megint győztesnek érezték magukat, és ebben az érzelemdús állapotban az NKVD-tolmács, egy felső-sziléziai német felhágott egy kicsi dombra, felágaskodott, mint kakas a ganédombon, és hallatott egy ősemberi üvöltést. Ez volt az utolsó hang, amelyet életében kibocsátott magá-ból, mert ahogy volt, abban a mereven ágaskodó testtartásban, előrebukott, akárcsak egy kidőlő fa. Csakhogy ez itt több volt, mint kilencven fok, hisz odafenn állt azon a bizonyos dombon. Amikor a feje a jéghez csapódott, csodaszép hang hallatszott. Fém ütközött fémmel, kalapács az üllővel, puszkagolyó a páncéllemezzel.

A férfi alyapi törés következtében még azon az éjszakán meghalt.

***

Az 1941. június 22-ei lerohanás súlyos károkat okozott a Szovjetunió gazdaságának. A veszteségek a nemzeti vagyton harmadára rúgtak. Az ország elveszített húszmillió embert. Nem volt olyan család, amelyik ne lett volna érintve. A lakosság fele a Wehrmacht által megszállt területen élt. Jóllehet a német invázió teljesen felkészületlenül érte az országot, az orosz vezetésnek sikerült kimene-

kítenie jóval több mint ezer nagy ipartelepét a Volgához, az Urálba, Szibériába és Kazahsztánba.

Ha az iparosítás már a háború előtt is példátlan áldozatokat és mindenemű jólétről való lemondást követelt a lakosságtól, a háború még sokkal súlyosabb terhet jelentett.

A háborút követő években sem csökkent a nyomás. Szovjet katonák és civilek milliói örömittasan tértek haza, hogy aztán hirtelen kényszermunkatáborokban találják magukat, mert állítólag kollaboráltak az ellenséggel. Újból a félelem országolt, egyfajta kollektív félelem, amelyet a háború alatt elfedtek a hazafias érzelmek hullámai.

Ebben a légkörben és ilyen háttérrel dolgoztak a német hadifoglyok az általuk szétrombolt ország újjáépítésén. Bár a helyzetük évről évre javult, továbbra is súlyos maradt.

A lágerrek színvonala váltakozó volt. A mindenkori lágerparancsnokon és stábjának tisztjein múlt a dolog. Túlon túl is sokan voltak. Egymás lábán tapostak, és szemmel látható kompetenciaharc dúlt közöttük. A munkavezető tiszt azért felelt, hogy a lehető legtöbbet kihozza a foglyokból, így az ő érdekei ütköztek a politruk érdekeivel. Míg az egyik vissza akarta küldeni a muzikusokat a bányákba, addig a másik zenéltetni akarta őket, persze nem feltétlenül a zene szeretete, hanem a munkamorál pezdítése okán.

A háború károkat okozott az összes orosz tiszt és órkatona pszichéjében. Olyan kategóriákba lehetett beosztani őket, mint elkeseredett, mániákus és pszichopata. Most váltakozó sikerrel küzdöttek egy csipetnyi hatalomért, amelyet a rendszer kínált nekik. Az után a fontos szerep után, amelyet a háború során játszottak, sokan közülük nem voltak képesek megbékélni jelenlegi helyzetükkel. Némelyikük, ahogy mesélték, még mindig a vánkos alá dugott pisztollyal aludt. Traumák mindenütt, a németeknél szintén, csakhogy azokat náluk elnyomta az éhezés.

Fogságuk kezdetén, 1944-ben, a hadifoglyokat gyűlölet övezte.

A Kerítéskirály – minden tisztnek volt csúfneve –, a Kerítéskirály a kerítésnél állt, s onnan ordította bele a lágerba a kétségbeesését, miközben vadul hadonászott a karjaival. A németek agyonlőtték a feleségét.

A kapitány, egy korábbi partizán, most pedig lágerparancsnok, a „Partizán” nevet kapta, és úgy is viselkedett, mint annak idején az erdőkben: bizalmatlanul, minden irányban biztosítva magát, kezét állandóan a pisztoly markolatán tartva. Soha nem nevetett. A sapkát mélyen az arcába húzva, felsőtestével előrehajolva járta gyors léptekkel a tábor.

Amikor munkába vonultak, feldühödött emberek támadtak a menetszlopokra. Kövekkel dobálták, bunkókkal ütlegelték őket, nevek hatoltak a németek fülébe: „Megöltétek az én Natasámat, az én Olegemet, az apámat, az öcsémet, a nagybátyámat, a gyerekeimet...”

Egy sötétkék egyenruhás tiszt (a „Postás”) folyvást könnyen dühbe gurult, s ilyenkor habzott a szája, vadul forgatta a szemét, és csépelni kezdte a németeket. Az oroszok kollektív neurózisa nyilvánvaló volt. Hisz kezdetben, amikor a németek még győztek, pengeélen táncolt a helyzet. Ez mélyen rögzült. A győzelem feletti büszkeség nem volt képes bezárni a kezdeti vereségek által ütött sebeket. Ám mégis, az ő neurózisaik emberileg érthetőbbek voltak, mint a

németeké. A feltétel nélküli engedelmesség csodája, ez a lemming-szindróma, amelyből a németek kollektív neurózisa eredt, hosszú ideig még a szakemberek számára is teljesen érthetetlen maradt.

A bányákban leírhatatlan jelenetek játszódtak le az orosz előmunkások vagy műszakvezetők és a foglyok között. Mindenkire ránehezedett a norma teljesítésének a nyomása, hisz ha nem teljesült, kevesebbet kaptak enni. Mégiscsak izgalmas dolog volt, hogy az éppen itt, a bányavidéken kitalált sztahanovista rendszert úgyszólván a „helyszínen” tanulmányozhatja az ember! Ez az eszement dolog, amely csak a munkateljesítmény mennyiségét, és soha nem a minőségét tartotta szem előtt, furcsa túlkapásokhoz vezetett.

Egyszer például érkezett „egy nagy aktivista”, hogy bemutassa, miként lehet felépíteni egy családi ikerházat két nap alatt. Harminc ember dolgozott a keze alá, keverték a maltert, hordták a téglát és karnyújtásnyi közelbe rakták le neki, végigöntték a maltert a falakon, ő pedig rácsapkodta a téglákat. A ház két nap múlva készen állt. Görbe is volt, meg ferde is. Még az oroszok is nevettek rajta, s ujjukkal a halántékukat ütögették. Ő azonban azt mondta nekik: „Mégis mit akartok? Vagy rekordot csinálok, vagy rendesen dolgozom!”

A háború vége felé az oroszok helyzete alig volt jobb, mint a hadifoglyoké. Mindkét fél éhezett, de az oroszok kívül voltak. Így könnyebben elboldogulhattak. A németek be voltak zárva, és a legtöbbjük számára lehetetlen volt hozzájutni valamilyen kiegészítő ennivalóhoz. Nem kellett volna ennyire borzalmasan éhezniük, ha az ellátmány nagy részét nem síbolják el már a láger kapuja előtt, egy másik, hasonlóan nagy részt pedig nem zabál fel a láger elitje. A nagy éhínség következményeképpen a magazingondnok lett a lágeren belüli hierarchia egyik legbefolyásosabb embere.

Magazinoknak nevezték azokat az ellátmánygyűjtőhelyeket, amelyekben – szögesdróttal bekerítve és éberem őrizve – az oroszok és a németek ellátmányát raktározták: lisztes és cukros zsákokat, halas hordókat, savanyított paradicsomot és uborkát, amerikai konzervek egész hegyeit. Még belegondolni sem lehet! Ilyen körülmények között egyetlenegy magazingondnok sem bírt ellenállni a csencselés kísértésének.

Matuschke látta őket, ahogy jönnek, aztán pedig elmennek. Hol drámai keretek között mentek el, igazi őrizet mellett, megbilincsel kézzel, hol meg minden felhajtás nélkül, láthatatlanul. Egyszerűen csak eltűntek egyik éjjel.

Bejelentették egy vizsgálóbizottság érkezését, amelyet Moszkvából küldtek ki, hogy végigjárja a hadifogolytáborokat. Sztálin alatt a bizottságoktól ugyanolyan kevéssé félték, mint a cár alatt. Időben értesültek róluk, és felkészültek. Villámgyorsan felépült egy Patyomkin-falu, amely csak úgy ragyogott a tisztaságtól. Az üstökben sűrű leves főtt, a tábor zenekarát pedig utasították, hogy vidám tánczenét játsszon.

Matuschke a „band”-je élén állt az étkezdeben, amikor besétáltak a tiszték. „Íme, itt van a zenekarunk”, mondta büszkén az egyik tábori tiszt. A bizottság vezetője, egy kozák ezredes, festménybe illő férfiszépség volt. Szurokfekete hajú, magas növésű, s erős, mint egy párduc – így állt ott előttük fekete, földig érő filcköpenyében. A köpeny elől nyitva volt, merev, mint a deszka, de nyilván jó meleg. Az arca sugárzott, a mellkasa tele volt érdemrendekkel, látszott a kicsi aranycsillag, amely arról árulkodott, hogy viselője „A Szovjetunió hőse”;

csillogó szemmel és magabiztosan odaállt Matuschke elé, energikus mozdulattal a padlóra dobta a köpenyt, kitárta a karjait, és szilaj hangon együtt énekelte az orosz katonadalt Matuschke muzsikájával. A zenészek a dinamizmus és a vadság mögött is felismerték, hogy intelligens emberről van szó, aki mély benyomást tett rájuk.

„Ezek joggal győztek le bennünket – dörmögte Rudi, a gitáros. – Ilyen fickók álltak náluk a ranglétra tetején.”

Amikor végeztek, az ezredes világias alakisággal meghajolt, aztán barátságosan integetve távozott.

Matuschke tekintélye úgy emelkedett, mint a higany a hőmérőben, ha rá süt a nap. Tudatában volt, hogy tartania kell a pozícióját, nélkülözhetetlennek kell lennie, jól el kell adnia magát, mind az oroszoknál, mind pedig a német táborvezetésnél. Így és csakis így lesz képes túlélni, a zene segítségével. Ennél többre már nem viheti.

***

Az évek jöttek és mentek. Tavasz után jött a nyár, ősz után a tél, nem is akármilyen tél, hanem az orosz tél.

A foglyok négy nagy barakkban voltak elszállásolva, amelyeknek az ajtajai a frontoldalon voltak. A barakkot az elejétől a végéig átszelő középső járatról jobb és bal felé nyíltak a „szobák”, amelyek végletesen elpoloskásodott, háromemeletes priccsekkel voltak berendezve. Három éven át a csupasz deszkákon aludtak. Csak 1947-ben jelentek meg az első matracok. Arra persze gondolni se lehetett, hogy egyhuzamban aludjon az ember, mert a vízlevesssel való táplálkozás megemelkedett húgyleadással járt. Így aztán nem számított kivételnek, ha valaki alvásidőben tízszer is felkelt vizelni, hanem ez volt az általános. Nyáron végigbotorkálták a latrinához vezető ötvenméteres utat, hogy könnyítsenek magukon. Télen már útközben megszabadultak a vizüktől, már odafelé, mert sokan nem bírták ki végig ezeket a meneteket, hanem miközben félálomban, fáradtan és a hidegtől vacogva a latrina felé igyekeztek, odavizeltek az út mellé. Ily módon képződött egy húgyfal, egy méter magas és ötven méter hosszú, amely tavasszal felolvadt és bestiálisan bűzlött.

Az oroszok ezt két télen át túrték. Azután nagyméretű fakübliket készítettek, amelyeket a barakk bejárata mellett helyeztek el. Éjjel azokba kellett belevizelni. A küblik mellé munkaképtelennek nyilvánított örököt állítottak, más szóval félholtakat, akik egymást váltották, s azt kapták parancsba, hogy a megtelt kübliket cipeljék el a latrinára. Ez szinte mindig megghiúsult. Vagy a küblik voltak túlzottan tele, s így kilötyyentek, vagy nagyon nehezek voltak, vagy odakint negyvenfokos hideg volt, vagy tükörjég, vagy hóvihar. Egy szó, mint száz, a barakkok folyosói egészen nyár közepéig húgybűzösek voltak. A dolognak volt azonban jó oldala is: a latrinára tett éjszakai kijárások miatt fellépő, szinte mindig halálos kimenetelű tüdőgyulladások száma tetemesen visszaesett.

A nyarak szárazak voltak, időközben előforduló felhőszakadás-szerű esőkkel, amelyek 1945 júliusában kidöntötték a kerítést, és a láger utcáját sebes sodrású folyóvá változtatták. Kimaradt az áram, de senki se próbált szökni. Hiányzott hozzá a bátorság és az erő. Inkább itt tartson ki az ember, mint hogy kitegye magát egy bonyolult szökés bizonytalanságainak, keresztül a Szovjetunió.

Nyáron még a kolhozokban is kellett dolgozniuk a termény betakarításánál. A zenészeket is rendszeresen kiharcolták a földekre. Ez lehetővé tette számukra a lopást, jóllehet az oroszok pokoli módon figyelték őket. A nyarak szolgáltak még egy, egyáltalán nem elhanyagolható előnnyel: a szabadban lehetett aludni, poloskamentesen! Matuschke nyárról nyárra sok hónapot töltött a szabad ég alatt, és a csodálatos, csillagfényes ukrán éjszakák során a Göncölszekérrel diskurált, mielőtt elaludt volna.

Amikor a Vörös Hadsereget újra mobilizálták, az a rendelkezés született, hogy a hadifoglyok maguk lássák el saját maguk felügyeletét, természetesen orosz fennhatóság alatt. Így jött létre a „segédkommandó”, orosz rövidítéssel VK, amely mintegy nyolcvan embert foglalt magában. A VK-nak is megvan a maga története.

A segédkommandó eleinte egykori agitátorokból tevődött össze, akik érthető módon kellemes túlélési lehetőségeket szimatoltak a dologban, és csakhamar visszanyerték a magabiztosságukat. Ott volt az még közvetlenül a felszín alatt, csak egy kicsit kellett utánakaparni. Jobb ruhát, jobb ennivalót kaptak, ami óriási csábítást jelentett. Nem is volt csoda, hogy a hivatali beiktatásukat követően azonnal elkezdték játszani a régi wehrmachtos szerepjátékot, ami most az volt, hogy az oroszoknál is oroszabb módon viselkedtek, oroszul káromkodtak, oroszul ordítottak és parancsolgattak, oroszul fenyegettek.

A VK első periódusa már néhány hónap után lezárult. Ezek az emberek túl erősek voltak, semmint hogy tartósan kimaradhassanak a munkafolyamatból, így hát visszavezényelték őket az aknákba. Ott aztán közülük jó néhányan mindenekelőtt alapos verésben részesültek, mások ellen pedig később, már hazatértük után, otthon folytattak le bírósági eljárást.

Az egyik legsajátosabb figura Alois volt, aki a civil életben katolikus teológiát tanult. Hirtelen haragú, nagyon intelligens, villogó kék szemű fiatalember volt. Világos pillanataiban szegénységről, szüzességről és szeretetről papolt szenvedélyesen, s különösen a szeretet tetszett neki, mert úgy pergette benne az „r”-t, hogy az „szeretet”-nek hangzott (Hitler is igen szépen pergette az „r”-t). Verekedős orgiái miatt rettegtek tőle. Bármivel ütött, ami a keze ügyébe került, bádogdobozokkal, botokkal, kövekkel és bányalámpákkal. Németországban a bajtársaival szemben tanúsított zsarnokoskodás miatt három év börtönre ítélték.

A VK történetének középső, leghosszabb periódusában ez a csapat olyan egyének számára volt gyűjtőhely, akiknek a táborban volt valamilyen funkciójuk. Ezek közé tartoztak Matuschke muzsikusai is.

Az utolsó szakaszban a munkaképtelenek domináltak, szomorú, elcsigázott, beteg figurák, akik a menetoszlopokat kísérték munkába, vagy a földeken és az építkezéseken álltak őrt.

Egyik éjjel Matuschkének egy idős emberrel, egy civil orosz férfival kellett őriznie egy temérdek paradicsombokorral beültetett mezőt. Az öregember rongyos volt és bizalmatlan. A kezében egy régi flintát szorongatott. Megjáratta a tekintetét Matuschkén, s miután a felmérése szemlátomást pozitív eredményre jutott, azt mondta: „Aludjunk.”

Matuschke elcsodálkozott. A földterület szélén állt egy kunyhó, ott lefeküdtek a padlóra, majd rögtön el is aludtak. Matuschke arra ébredt, hogy az öreg rázogatója. Azt hitte, tolvajok garázdálkodnak, ám a férfi csak annyit mondott: „Gyere.”

Kimentek a földre, s az öregember jelezte neki, hogy egyen paradicsomot, amennyit csak akar. Matuschke megértette, s neki is látott. Az öreg is annyit evett, hogy szinte kipukkadt. Sajnálatos módon, ez a fajta örökös csak három napig tartott.

Tavasszal, miután elolvadt a hó, a szemük elé tárultak a zöld dombok. Ettől csak tovább erősödött bennük a szabadság, a családjuk, a Németország iránti sóvárgás. Matuschke fejében elkezdett formálódni egy Németország-kép. Megdicsőült kép volt, egy talapzaton állt, és fényszórók sugarai irányultak rá. Mennél tovább tartott a fogság, Matuschke annál jobban bearanyozta ezt a képet. Csökönys ló gyanánt így rúgott ki a hámból a fantáziája, és fabrikált vesélyes légvárakat.

Tavasszal a híresztelések konyhájában beindult a pezsgés. Évről évre, tavaszról tavaszra ugyanazzal a mondattal áltatták őket: „Hamarosan hazamehetek.” Ötször ugyanaz a zöld a dombokon, amelyet öt nyár követett, ötször az őszi sár, és öt hosszú, borzalmas tél. És újra meg újra ugyanaz a mondat: „Hamarosan hazamehetek.”

Elviselhetetlen lett a nyomás és a bizonytalanság. Ha az elszenvedett félelmek mély lelki sebeket hagytak is bennük maguk után, mialatt ebben az emberek, fegyvereket és kemény természetet ellenük felsorakoztató országban a háborújukat vívták, akkor a fogság mindezt csak tovább tetézte. Matuschke látta ugyan, hogy számára a zene életmentő jelentőséggel bír, de a barátai nélkül elveszett ember lett volna. Ők voltak azok, akiktől megkapta a sürgetően szükséges támaszt, és ők rakták le a műveltsége alapjait.

1945 óta elválaszthatatlanul együtt éltek egy parányi szobában. Willy, a szobrász, Arthur, a festő és Adolf, az osztrák fizikus. És állandóan velük volt Ernő is, a magyar filozófus.

Matuschke idegen neveket és fogalmakat hallott, amelyek felkeltették tudásszomját és kíváncsiságát, olyanokat, mint Bertolt Brecht, A Kék Lovas, Cézanne, Bauhaus, pszichológia, világnézet, művészettörténet, Aquinói Tamás, Otto Hahn, KZ, Auschwitz, atomenergia, elméleti fizika, Thomas Mann, Matisse, Picasso, szociáldemokrácia, s persze Marx és Engels, Schopenhauer, jóga, meditáció, Siegmund Freud – szinte véget nem érő sorát olyan neveknek és fogalmaknak, amelyek felbukkantak a horizont mögül.

Ezek a nevek és fogalmak Hansot rabul ejtették, belépőjegyként szolgáltak számára egészen rendkívüli darabokhoz. Nem csoda, hogy magával ragadta ez a milió, egy olyan milió, amelyben a mindenütt jelen levő éhség dacára egy-egy nyitott intellektus önteltségtől mentesen és soha nem bántó humorral brillírozott. A beszélgetések tág határok között mozogtak. Minden nehézség nélkül váltakoztak művészet, filozófia, pszichológia, vallás, történelem és természettudomány között. Senki se tolakodott az előtérbe. Senki se akarta két vállra fektetni a másikat. Hébe-hóba megjelent az egyik orvos, és velük maradt késő éjszakáig. Benne, Hans Matuschkéban csak évekkal később tudatosult, hogy ez volt az első, a legfontosabb egyeteme. Annak idején csak sejtette ezt,

és a lehetőségeihez mérten élt vele, de igazán egyértelművé csak akkor vált a számára, amikor maga is tanítani kezdett.

Willy egy néhai náci szobrász volt, egy „népi német”, mi több, asszisztense annak a Thoraknak, akinek Hitler München közelében pompás műtermet, egy állami műtermet rendezett be. Matuschke később látta Willyt régi filmekben, ahogy fent áll hatalmas figurákon, és vésegeti őket. Ez csupa heroikus holmi volt, minél nagyobb, annál heroikusabb. Az oroszok Willyt felmentették a munka alól, ő pedig cementből Sztálin- és Lenin-mellszobrokat készített futószalagon. Néhány életnagyságú plasztikát is alkotott, szintén cementből, az elvárt szocialista realizmus stílusában, s ezekhez Matuschke állt modellt. Ezenkívül csinált mindenféle kacatot is, mint például gipszből írószerszámokat, amelyeket egy festő „márványosított”, mielőtt az oroszok eladták volna őket a bazárban.

Willy lett Matuschke szobrásztanára.

Aztán csatlakozott a csoporthoz Arthur. Ő festő és grafikus volt, és a Szudéta-vidékről származott. Súlyos fejsérüléssel feküdt a kórházban, félig éhen halt, és képtelen volt kifejezni magát. Egy gránátszilánk a beszédközpontját találta el. Szerzett valahonnan egy gyalult deszkadarabot és egy ceruzát. Rajzolt egy meztelen nőt, és máris szemet szúrt a német funkcionáriusoknak, akiket – lévén jóllakottak és kövérek – nagy szexuális ínség gyötört. Papírt és apró akvarellfesték-maradványokat hajtottak fel neki, ő pedig készített a számukra néhány szép pornográf képet. Amikor az oroszok észrevették, miféle madár van a fogságukban, őt is felmentették a munka alól. Az eredmény: Sztálinok és Leninek futószalagon, bár a festékekhez való hozzájutás eleinte ugyancsak kalandos volt. Arthur a természetből nyerte ki a festékeket. Az alapszíneket a földből előbányászott és hatalmas gúlába rakott kődarabok szolgáltatták, amelyek a bomlás és a mállás különböző fázisaiban voltak. A feketét koromból állította elő, a fehéret mészből. Festőanyagként a napraforgóolaj szolgált, amely rendszerint nem volt elég, mert felosztották és elfogyasztották.

Elkészült egy Sztálin-portré. Marsalli egyenruha, államférfiúi tekintet, a mellkasa tele különböző érdemérmekkel. Mindenki látott ilyen képeket. A művet úgy, ahogy volt, még nedvesen le kellett adnia a stábnál. Arthur ellenkezett, de mindhiába. A gyerekek várták a csemegét. Másnap egy ugyancsak zavarban levő főhadnagy visszahozta a képet. Az érdemérmek tönkrementek. Az orosz tisztok le akarták szaggatni őket.

Arthur később kapott igazi olajfestékeket, és kiépítette a termelést. Leninek és Sztálinokon kívül orosz klasszikusok levelezőlap méretű képeit öntötte életnagyságú formába.

Arthurtól Matuschke megtanulta a képek látását és olvasását.

Adolf fizikus volt. Minden akadémiai fokozat birtokosaként úgy festett, mint Andreas Hofer. Tirolból származott. Adolf az erőtől duzzadó, vad siheder-aurája ellenére kiválóan képzett természettudós volt, s ráadásaképpen a csoportban az egyetlen, aki széles politikai látókörrrel rendelkezett. Őt nem mentették fel a munka alól, hisz a szakmája az oroszokat nem érdekelte. Ő más irányból kapta a segítséget. Adolf egyenest a német lágerparancsnok protekcióját élvezhette. A parancsnok egy felső-sziléziai marhahajcsár volt, aki valamilyen kifürkészhetetlen okból felette tartotta óvó kezét, vagyis titokban ellátmányhoz juttatta, és könnyű munkát szerzett neki. El sem képzelhető ennél nagyobb ellentét. Egyfe-

lól a parancsnok, egy nagydarab verőlegény, aki egész életében még egyetlen könyvet sem olvasott, viszont jól beszélt oroszul, másfelől Adolf, az értelmiségi.

A csoport szellemi feje vitathatatlanul Ernő volt, a makacsul a lét kérdéseivel foglalkozó filozófus, aki szakadatlanul a dolgok mögött megbújó jelenségeket fürkészte, így aztán úgy is élt, mintha semmi köze se lenne az egész fogsághoz. Ő a bányában dolgozott, de ez nem viselte meg. Éhezett, de nem beszélt róla. Kenyérgyürkét rágcsálva filozofált. Nagydarab fickó volt, erőteljes testalkatú, s egyébiránt az egyetlen korábbi tiszt a társaságban. Ez a Budapest-ről származó magyar sűrű fekete körszakállat viselt, és tiszteletet parancsoló jelenség volt, aki elől a legtöbben kitértek. A foglyok „Pótkrisztus”-nak hívták, s ez a ragadványnév illet is rá valamiképpen. Nem beszélt sokat a személyes életéről, pusztán annyit, hogy hosszú ideig szerzetes volt, és makacs kérdezősködésével az idegeire ment a feletteseinek, ugyanakkor pozitív feltűnést is keltett, s el akarták küldeni Rómába. Amikor elviselhetetlenné vált számára a rend eszméi és a rendtársai életvitele közötti ellentét, kilépett a rendből, de továbbra is jámbor katolikus maradt.

A nehéz föld alatti munka nem akadályozta abban, hogy lemondva az értékes alvás feléről, a „művészműhely”-ben tartózkodjon. Itt kifejtette a gondolatait, itt odafigyeltek rá, itt talált beszélgetőtársakat. Ha Ernő megjelent, mindenki abbahagyta az épp akkor végzett munkáját. Arthur abbahagyta a festést, Willy abbahagyta a modellezést, Matuschke abbahagyta a kottaírást. Adolf feszült figyelemmel ült, és mindig a megfelelő pillanatban mondott valami fontosat. Már néhány perc múltán izzani kezdett a levegő, s a jelen alámerült.

Egyik nap Ernő halkán így szólt: „Ez itt a szokologorovkai iskola.”

Matuschkénak olyannak tűnt ez a szellemi intenzitás, mint egy soha véget nem érő kinyilatkoztatás. Ki volt éhezve, és úgy ki volt száradva, mint egy afrikai folyómeder. A többiek lábánál ülve, lélegzet-visszafojtva figyelt. A szó szoros értelmében nem voltak szavai. Már több mint egy éve hallgatta ennek az elitnek a szárnycsattogását. Hihetetlen tapasztalatként élte meg, hogy a szellemi intenzitás és a magas intellektuális színvonal elnyomja az éhséget.

Egyik nap, amikor épp szünet állt be a beszélgetés közben, Matuschke összeszedte a bátorságát, hogy felvesse az élet értelmét firtató régi kérdését. A négy idősebb férfi odafordult feléje, s ő belenézett figyelmesen és csodálkozóva meresztett szemükbe. Aztán Ernő lassan azt mondta: „Gratulálok a megszületésedhez. Ezzel a kérdéssel kezdődött el az életed.” Matuschke boldog volt.

Innentől kezdve Ernő és ő elválaszthatatlanok lettek. Nyáron késő éjszakáig fel s alá rótták a láger utcáját. Télen a műhelyben ültek. Meneteléseik során nyilván sok kilométer összedődött. Ernő beszélt, Hans pedig hallgatta. Megint csak olyan nevek és fogalmak hatoltak a fülébe, amelyeket még sose hallott.

Amikor véget ért a kissé álomba ringató szózene fázisa, a nevek és a mögöttük megbújó gondolatépítmények elkezdtek alakot nyerni. Szókratész, Arisztotelész, Platón, az ókor egész filozófiája kitárulkozott előtte. Következtek a középkor problémái, s azok Isten létét bizonygató központi kérdése. Majd a kozmikus világnép változása, s annak hatásai a gondolkodásra. Aztán jött a folytatás egy bevezetéssel az ismeretelméletbe és Spinoza, Leibnitz, Locke, Berkeley és természetesen Descartes filozófiájával. Egy télen át csak Kantot „vették”. Ernő hosszasan beszélt az ember helyéről a mai világban, és Ma-

tuschke ráébredt, hogy a náci időszak – az Ernő által elébe tált időterekhez mérten – nem volt több, mint egy epizód.

Ernő megtanította neki, hogyan válassza szét az észlelés különböző formáit. Az igazság különböző aspektusairól van szó, mondta. Van egy történelmi, egy természettudományi, egy gazdasági, s végül egy etikai és egy esztétikai „igazság”, s ezeket nem lehet lefedni egymással. Az ő személyes szenvedélye azonban a művészettörténet filozófiájához kötődött. Matuschke felismerte, hogy az erotika, a művészet és a vallás kétségtelenül egy és ugyanazon tőről fakadt, s hogy van egy kapocs, amely összetartja őket, s ez a kapocs a filozófia.

Megismert egy világot, amely szöges ellentétben áll azzal, amit addig megélt, s ami óráról órára történik körülötte. E miatt a hatalmas és majd még továbbiakkal bővülő tapasztalat miatt fogja Matuschke később azt mondogatni, hogy ez volt élete legkiteljesedettebb időszaka – a szokologorovkai iskola...

Szalai Lajos fordítása

